

ВІРА, РОЗУМ І УНІВЕРСИТЕТ: СПОГАДИ І РОЗДУМИ

Закінчення. Початок на 3-й стор.

Не дивно, що християнство через цю зустріч, незважаючи на свої витoki й розквіт на Сході, врешті-решт набуло рис, вирішальних для історії Європи. Можна сказати про це і по-іншому: ця зустріч, збагачена спадщиною Рима, створила Європу і залишається фундаментом того, що насправді може називатися Європою.

Внутрішнє зближення між біблійною вірою та грецькою філософською думкою було подією надзвичайної важливості не тільки для історії релігій, але і для всесвітньої історії – це подія, на яку ми повинні зважати й сьогодні. Не дивно, що християнство через цю зустріч, незважаючи на свої витoki й розквіт на Сході, врешті-решт набуло рис, вирішальних для історії Європи.

Думці про критично очищену спадщину Давньої Греції, яка є невід'ємною частиною християнської віри, протиставляється вимога дееллінізувати християнство – вимога, котра з початком нових часів дедалі більше домінувала в богословській думці. При більш ретельному аналізі можна помітити три етапи програми дееллінізації: хоча вони і пов'язані між собою, але все ж таки вони виразно відрізняються своїми засадами та цілями.

Дееллінізація перш за все пов'язана з основними постулатами Реформації XVI століття. Розглядаючи традицію теологічних шкіл, діячі Реформації вважали, що їм протистоїть віра як система, котра цілком обумовлена філософією; іншими словами, віра оснований на системі думки, котра не є наслідком самої віри. Таким чином, віра є не живим історичним словом, а радше елементом філософської системи. З іншого боку, принцип *sola Scriptura* вимагає пошуків чистої форми первісної віри, в якій вона була явлена від початку у біблійному Слові. Метафізика виглядає тут як передумова, що походить з іншого джерела; віру треба звільнити від метафізики, повернувши первісну чистоту. Коли Кант стверджує, що мав би відсунути думання, аби звільнити місце для віри, він втілює цю програму з таким радикалізмом, якого діячі Реформації не могли навіть передбачити. Тим самим він пов'язав віру виключно з основами практичного розуму, відмовивши їй в доступі до всієї повноти реальності.

Ліберальна теологія XIX-XX ст. започатковує другий етап дееллінізації, найвідомішим представником якого став Адольф фон Гарнак. За часів мого навчання, а також у перші роки мого викладання, ця програма дееллінізації мала великий вплив, зокрема, і на католицьку теологію. Точкою відліку було запропоноване Паскалем розрізнення Бога філософів і Бога Авраама, Ісаака і Якова. У своїй інавгураційній лекції у Бонні 1959 р. я спробував розглянути цю тему, тому не повторюватимусь. Але хочу описати, принаймні коротко, що було нового на другому етапі дееллінізації. Центральною ідеєю Гарнака було повернення до Ісуса, звичайної людини, і до Його простого послання, яке передує будь-яким теологічним мудруванням, зокрема, еллінізації: це просте послання розглядали як кульмінацію релігійного розвитку людства. Згідно з цією думкою, Ісус розпрощався з культом на користь моральності. Зрештою, Його називають батьком людського етичного послання. Мета Гарнака – повернути християнству гармонію з сучасним розумом, звільняючи його, так би мовити, від зовнішніх філософських і богословських елементів – таких, як віра в божественність Христа або в триєдність Бога. В цьому сенсі історико-критична екзегети-

ка Нового Завіту, як він це розумів, повертає теології належне їй місце в університеті: теологія, за Гарнаком, має в основі історичний, а відповідно й вузько науковий характер. Те, що вона досліджує Ісуса аналітично, це, так би мовити, і є проявом практичного розуму, а значить, теологія має посісти відповідне місце в університеті. За цими думками криється сучасне са-

мообмеження розуму, яке набуло класичного вираження у “Критиках” Канта, і одночасно ще більш радикальне втручання природничих наук. Коротко кажучи, ця сучасна концепція розуму базується на синтезі платонізму (картезіанстві) та емпіриз-

Візит Бенедикта XVI до Регенсбурзького університету, 12 вересня 2006 р.

му, спертого на досягнення технічного прогресу. З одного боку, матерія розглядається як математична структура, з її, так би мовити, внутрішньою раціональністю, що дозволяє зрозуміти і використовувати її: ця фундаментальна передумова є, можна сказати, платонічним елементом в сучасному розумінні природи. З іншого боку, йдеться про функціональне й суб'єктивне використання природи людьми; при цьому повну упевненість в істинності або помилковості нам гарантує лише експеримент. Залежно від обставин, може переважати та чи інша з цих двох полярних позицій. Так, скажімо, послідовний прибічник позитивізму Жак Моно проголосив себе переконаним платоністом.

Окреслені два принципи є вирішальними для порушеної нами теми. По-перше, лише переконаність, котра походить від взаємодії між математичними та емпіричними елементами, є науковою. Все, що претендує на науковість, має відповідати цьому критерію. Отже, суспільно-гуманітарні науки, такі як історія, психологія, соціологія та філософія, прагнуть дотримуватись цього канону науковості. По-друге, для наших міркувань важливим є те, що цей метод за своєю суттю виключає питання про Бога, зводячи його до рівня антинаукового або доннаукового. Як наслідок, сфера науки і розуму звужується, що ставить перед нами багато питань.

Ми ще повернемося до цієї теми. А зараз достатньо зауважити, що, зберігаючи саме в такому контексті за теологією характер “наукової дисципліни”, ми залишаємо від християнства лише жалюгідну його частинку. Більше того: якщо наука як цілість є такою (і тільки такою), сама людина від цього маліє, оскільки тоді не лишається місця для суто людських питань, “хто ми і звідки”, питань, що їх ставлять релігія та етика. У просторі загального розуму, описаного такою “наукою”, вони будуть зміщені в сферу суб'єктивного. Кожен на основі свого досвіду вирішуватиме, що для нього найбільш прийнятне у питаннях релігії, і суб'єктивна “совість” стане єдиним етичним мірилом. Отже, етика і релігія втрачають свою здатність формувати спільноти і перетворюються на суто особисту справу. Цей процес надзвичайно небезпечний для людства: ми бачимо його в небезпечних патологіях релігії та розуму – ці патології неодмінно виникають, коли розум зведений до такого рівня, що релігії та етики більше його не обходять. Спроби ж створити етику на основі законів еволюційного розвитку або психології та соціології зазнають нищівної поразки.

Перш ніж зробити висновки, я мав би стисло окреслити третій, сучасний етап дееллінізації. У контексті плюралізму культур нині побутує думка, що синтез із еллінізмом, що відбувся у давній Церкві, став для християнства першою інкультурацією, до якої не потрібно долучати інші культури. Про ці культури кажуть, що вони мають право повернутися до простого послання

бути визнані беззастережно: ми усі вдячні за даровані нам чудові можливості і розвиток людства. Врешті-решт, наукова етика – це воля до служіння істині, і в цьому проявляється позиція, яка належить до основних цінностей християнського духу. Йдеться не про применшення чи негативний критичизм, а про розширення нашої концепції розуму і його застосування. Радіючи новим можливостям, що відкрилися людству, водночас ми бачимо небезпеку, що постає із цих можливостей, і маємо запитати себе, як їх відвернути. Нам це вдасться зробити лише тоді, коли розум і віра крокуватимуть разом новим шляхом, коли ми подолаємо вищезгадане самообмеження розуму і знову відкриємо йому широкі горизонти. В цьому сенсі у широкому діалозі дисциплін теологія дійсно належить університету, і не стільки як історична дисципліна і одна з суспільно-гуманітарних наук, а як теологія в істинному значенні цього слова.

Тільки так ми станемо здатними до справжнього діалогу культур і релігій – діалогу, якого так нагально потребуємо. У західному світі нині панує ідея, що тільки позитивістський розум і похідні від нього філософські форми універсальні. Але традиційні релігійні культури світу вбачають загрозу своїм найглибшим переконанням саме у виштовхуванні божественного зі сфери універсальності розуму. Розум, який залишається глухим до божественності й зводить релігію до рівня субкультури, неспроможний до діалогу культур. Та все ж, сучасний розум, притаманний природничим наукам, зі своїм справжнім платонічним елементом, несе у собі – що я і спробував довести – проблеми, котрі виходять поза межі його самого та поза межі його методологічних можливостей. Сучасний науковий розум має визнати як факт раціональну структуру матерії та відповідність між нашим духом і раціональною будовою природи. Але питання причини залишається справжнім питанням, і, поставлене природничими науками, воно має бути звернене до інших моделей мислення – філософії і теології. Для філософії і, дещо в інший спосіб теології, увага до величезного досвіду та скарбів релігійних традицій людства, особливо християнства – це джерело знання, й ігнорувати його – неприпустиме обмеження нашої здатності слухати і відповідати. На думку спадає фраза Сократа, коли він звернувся до Федона. У їхніх ранніх бесідах обговорювалося чимало хибних філософських думок, і Сократ сказав: “Було б, напевно, зрозуміло, якби хтось, роздратований багатьма помилками, до кінця своїх днів зненавидів всі розмови про буття та глузував би з них. Але так він втратив би істину буття і зазнав би величезної шкоди”. Захід уже давно зазнає небезпеки через те, що уникає питань, які складають основу його раціонального мислення, і тільки страждає через це. Сміливо залучити усю широту розуму, а не заперечувати його велич – ось програма, з якою теологія, закорінена у біблійну віру, долучається до полеміки нашої епохи. “Не діяти з розумом,

У західному світі нині панує ідея, що тільки позитивістський розум і похідні від нього філософські форми універсальні. Але традиційні релігійні культури світу вбачають загрозу своїм найглибшим переконанням саме у виштовхуванні божественного зі сфери універсальності розуму.

ють бути інтегровані в усі культури. Тим не менш, фундаментальні висновки, що стосуються зв'язку віри й пошуків людського розуму – це частина віри як такої, вони співзвучні природі віри як такої.

Отже, переходжу до висновків. Ця спроба широкими мазками намалювати картину критики сучасного розуму не означає, що я закликаю повернутися у часи до Просвітництва і відкинути набуток нових часів. Позитивні аспекти сучасності мають

не діяти “з логосом” (συν λογῶ) – це суперечити природі Бога”, – сказав своєму персидському співрозмовнику Мануїл II, згідно зі своїм християнським розумінням Бога. Через цей величний логос, через цю широту розуму ми запрошуємо наших співрозмовників до діалогу культур. Відкривати його знову і знову – ось велика місія університету.